

АВАРИЯ-ҚУТҚАРУВ ВА БОШҚА КЕЧИКТИРИБ БЎЛМАЙДИГАН ИШЛАРНИ БАЖАРИШДА ЁНҒИН- ҚУТҚАРУВ ТЕХНИКАЛАРИГА ТАЪСИР КЎРСАТАДИГАН ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТ ТУРЛАРИ

¹М.Х. Тинибек

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги
академияси ҳузуридаги Фуқаро муҳофазаси институти
ўқитувчиси,

²Д. Абдурахмонов

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги
академияси ҳузуридаги Фуқаро муҳофазаси институти
2-босқич магистранти.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7457319>

ARTICLE INFO

Received: 10th December 2022

Accepted: 18th December 2022

Online: 19th December 2022

KEY WORDS

Фавқулодда вазият, табиий
хусусиятли фавқулодда
вазиятлар, техноген
хусусиятли фавқулодда
вазиятлар, ёнғин-қутқарув
машиналари, шикастловчи
омиллар.

ABSTRACT

Мақолада республикамиз ҳудудида содир бўлиши
мумкин бўлган фавқулодда вазиятлар турлари ва
уларнинг ёнғин-қутқарув машиналари фаолиятига
таъсири ёритилган. Фавқулодда вазиятларнинг ҳар
бир турининг ёнғин-қутқарув машиналарига
эҳтимолий таъсирдан келиб чиқиб, уларни
фавқулодда вазиятларнинг шикастловчи
омилларига мос тарзда ишлаб чиқиш бўйича
тавсиялар берилган.

Республикамиз ҳудудида табиий,
техноген ва экологик хусусиятли
фавқулодда вазиятлар содир бўлиши
мумкин. Ушбу фавқулодда
вазиятларнинг ҳар бири авария
қутқарув ва бошқа кечиктириб
бўлмайдиган ишларга ҳамда бу ишларга
жалб этилган ёнғин-қутқарув
машиналари фаолиятига қандайдир
даражада ўз таъсирини кўрсатади.
Бундай таъсирларни ўрганиш қутқарув
ишларини олиб боришда муҳим
аҳамиятга эга [1].

**Табиий хусусиятли фавқулодда
вазиятлар.** Табиий хусусиятдаги
фавқулодда вазиятлар геологик хавфли
ҳодисалар, гидрометеорологик хавфли
ҳодисалар ва фавқулодда

эпидемиологик, эпизоотик ва
эпифитотик вазиятларга бўлинади [2].
Ўз навбатида, геологик хавфли
ҳодисалар қуйидагиларга бўлинади:

одамлар ўлимига, маъмурий-
ишлаб чиқариш биноларининг,
технологик асбоб-ускуналарнинг,
энергия таъминоти, транспорт
коммуникациялари ва инфратузилма
тизимларининг, ижтимоий
йўналишдаги биноларнинг ва уй-
жойларнинг турлича даражада
бузилишига, ишлаб чиқариш ва одамлар
ҳаёт фаолиятининг издан чиқишига
олиб келган зилзилалар;

одамлар ўлимига олиб келган ёки
олиб келиши мумкин бўлган ва хавфли
ҳудуддан одамларни вақтинча

кўчиришни ёки хавфсиз жойларга доимий яшаш учун кўчиришни талаб қилувчи ер кўчишлари, тоғ ўпирилишлари ва бошқа хавфли геологик ҳодисалар.

одамлар ўлимига, аҳоли пунктларини, баъзи саноат ва қишлоқ хўжалиги объектларини сув босишига, инфратузилмалар ва транспорт коммуникациялари, ишлаб чиқариш ва одамлар ҳаёт фаолияти бузилишига олиб келган ва шошилиш кўчириш тадбирлари ўтказилишини талаб қиладиган сув тошқинлари, сув тўпланиши ва селлар;

Фавқулодда эпидемиологик, эпизотик ва эпифитотик вазиятлар:

ўлат, вабо, сарғайма иситма каби сийрак учрайдиган касалликларни келтириб чиқарган алоҳида хавфли инфекциялар;

одамларда учрайдиган юқумли касалликлар риккетсиялар — эпидемик тошмали терлама, Бриль касаллиги, Ку-иситма;

зооноз инфекциялар — Сибирь яраси, қутуриш;

вирусли инфекциялар — СПИД;

эпидемия — алоҳида хавфли инфекцияларга тегишли бўлмаган, юқиш манбаи битта ёки юқиш омили бир хил бўлган одамларнинг гуруҳ бўлиб юқумли касалланиши, бир аҳоли пунктида — 50 киши ва ундан ортиқ;

аниқланмаган этиология билан гуруҳ бўлиб касалланиш — 20 киши ва ундан ортиқ;

ташҳиси аниқланмаган безгак касаллиги — 15 киши ва ундан ортиқ;

ўлим ёки касалланиш даражаси ўртача статистик даражадан 3 баравар ва ундан ортиқ бўлган вазият;

заҳарли моддалар билан заҳарланиш — жабрланганлар сони — 10 киши, вафот этганлар сони — 2 киши ва ундан ортиқ;

озиқ-овқатдан оммавий заҳарланиш — жабрланганлар сони — 10 киши, вафот этганлар сони — 2 киши ва ундан ортиқ;

эпизоотия — ҳайвонларнинг оммавий касалланиши ёки нобуд бўлиши;

эпифитотия — ўсимликларнинг оммавий нобуд бўлиши.

Техноген фавқулодда вазиятлар.

Техноген хусусиятли фавқулодда вазиятларга транспорт авариялари ва ҳалокатлари, кимёвий хавфли объектлардаги авариялар, ёнғин-портлаш хавфи бўлган объектлардаги авариялар, энергетика ва коммунал тизимлардаги авариялар, бино конструкцияларининг тўсатдан бузилиши, радиоактив ва бошқа хавфли ҳамда экологик жиҳатдан зарарли моддалардан фойдаланиш ёки уларни сақлаш билан боғлиқ авариялар, гидротехник ҳалокатлар ва авариялар” киради [2].

Ўз навбатида, транспорт авариялари ва ҳалокатлари қуйидагиларга бўлинади:

“экипаж аъзолари ва йўловчиларнинг ўлимига, ҳаво кемаларининг тўлиқ парчаланишига ёки қаттиқ шикастланишига ҳамда қидирув ва авария-қидирув ишларини талаб қиладиган авиаҳалокатлар;

ёнғинга, портлашга, ҳаракатланувчи таркибнинг бузилишига сабаб бўлган ва темирўл ходимларининг, ҳалокат ҳудудидаги темирўл платформаларида, вокзаллар биноларида ва шаҳар иморатларида

бўлган одамлар ўлимига, шунингдек ташилаётган кучли таъсир кўрсатувчи заҳарли модда (КТЭЗМ)лар билан ҳалокат жойига туташ ҳудуднинг заҳарланишига олиб келган темирйўл транспортидаги ҳалокатлар ва авариялар (ағдарилишлар);

портлашларга, ёнғинларга, транспорт воситаларининг парчаланишига, ташилаётган КТЭЗМларнинг зарарли хоссалари намоён бўлишига ва одамлар ўлими (жароҳатланиши, заҳарланиши)га сабаб бўладиган автомобиль транспортининг ҳалокати ва авариялари, шу жумладан, йўл-транспорт ҳодисалари;

одамларнинг ўлимига, шикастланишига ва заҳарланишига, метрополитен поездлари парчаланишига олиб келган метрополитен бекатларидаги ва тунелларидаги ҳалокатлар, авариялар, ёнғинлар;

газ, нефть ва нефть маҳсулотларининг (авария ҳолатида) отилиб чиқишига, очиқ нефть ва газ фаввораларининг ёниб кетишига сабаб бўладиган магистрал қувурлардаги авариялар.

Кимёвий хавfli объектлардаги авариялар:

атроф-табiiй муҳитга кучли таъсир қилувчи заҳарли моддаларнинг (авария ҳолатида) отилиб чиқишига ва шикастловчи омилларнинг одамлар, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг кўплаб шикастланишига олиб келиши мумкин бўлган ёки олиб келган даражада, йўл қўйиладиган чегаравий концентрациялардан анча ортиқ миқдорда санитария-ҳимоя ҳудудидан четга чиқишига сабаб бўладиган кимёвий хавfli

объектлардаги авариялар, ёнғин ва портлашлар.

Ёнғин-портлаш хавfli мавжуд бўлган объектлардаги авариялар:

технологик жараёнда портлайдиган, осон ёниб кетадиган ҳамда бошқа ёнғин учун хавfli моддалар ва материаллар ишлатиладиган ёки сақланадиган объектлардаги, одамларнинг механик ва термик шикастланишларига, заҳарланишига ва ўлимига, асосий ишлаб чиқариш фондларининг нобуд бўлишига, Фавқулодда вазиятлар ҳудудларида ишлаб чиқариш циклининг ва одамлар ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келадиган авариялар, ёнғинлар ва портлашлар;

одамларнинг шикастланишига, заҳарланишига ва ўлимига олиб келган ҳамда қидириш-қутқариш ишларини ўтказишни, нафас олиш органларини муҳофаза қилишнинг махсус анжомларини ва воситаларини қўлланишни талаб қилувчи кўмир шахталаридаги ва кон-руда саноатидаги газ ва чанг портлаши билан боғлиқ авариялар, ёнғинлар ва жинслар кўпорилиши.

Энергетика ва коммунал тизимлардаги авариялар:

саноат ва қишлоқ хўжалиги масъул истеъмолчиларининг авария туфайли энергия таъминотисиз қолишига ҳамда аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келган ГЭС, ГРЭС, ТЭЦлардаги, туман иссиқлик марказларидаги, электр тармоқларидаги, буғқозон қурилмаларидаги, компрессор ва газ тақсимлаш шохобчаларидаги ва бошқа энергия таъминоти объектларидаги авариялар ва ёнғинлар;

аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига ва саломатлигига хавф туғилишига олиб келган газ қувурларидаги, сув чиқариш иншоотларидаги, сув қувурларидаги, канализация ва бошқа коммунал объектлардаги авариялар;

атмосфера, тупроқ, ер ости ва ер усти сувларининг одамлар саломатлигига хавф туғдирувчи даражада концентрациядаги зарарли моддалар билан ифлосланишига сабаб бўлган газ тозалаш қурилмаларидаги, биологик ва бошқа тозалаш иншоотларидаги авариялар.

Одамлар ўлими билан боғлиқ бўлган ва зудлик билан авария-қутқарув ишлари ўтказилишини ҳамда зарар кўрганларга шошилиш тиббий ёрдам кўрсатилишини талаб қиладиган мактаблар, касалхоналар, кинотеатрлар ва бошқа ижтимоий йўналишдаги объектлар, шунингдек уй-жой сектори бинолари конструкцияларининг тўсатдан бузилиши, ёнғинлар, газ портлаши ва бошқа ҳодисалар.

Радиоактив ва бошқа хавфли ҳамда экологик жиҳатдан зарарли моддалардан фойдаланиш ёки уларни сақлаш билан боғлиқ авариялар:

санитария-ҳимоя ҳудуди ташқарисига чиқариб ташланиши натижасида пайдо бўлган юқори даражадаги радиоактивлик одамларнинг йўл қўйиладигандан кўп миқдорда нурланишини келтириб чиқарган технологик жараёнда радиоактив моддалардан фойдаланадиган объектлардаги авариялар; радиоактив материалларни ташиш вақтидаги авариялар;

атроф-муҳит ва одамлар саломатлиги учун хавф туғдирувчи

радиоактив чиқиндилар тўплагичлардаги, чиқиндихоналардаги, ишлам тўплагичлардаги ва заҳарли моддалар кўмиладиган жойлардаги авариялар (ўпирилишлар); радиоизотоп буюмларнинг йўқотилиши;

биологик воситаларни ва улардан олинадиган препаратларни тайёрлаш, сақлаш ва ташишни амалга оширувчи илмий-тадқиқот ва бошқа муассасаларда биологик воситаларнинг атроф-муҳитга чиқиб кетиши ёки йўқотилиши билан боғлиқ вазиятлар.

Гидротехник ҳалокатлар ва авариялар:

сув омборларида, дарё ва каналлардаги бузилишлар, баланд тоғлардаги қўллардан сув уриб кетиши натижасида вужудга келган ҳамда сув босган ҳудудларда одамлар ўлимига, саноат ва қишлоқ хўжалиги объектлари ишининг, аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келган ва шошилиш кўчириш тадбирларини талаб қиладиган ҳалокатли сув босишлари.

Экологик фавқулодда вазиятлар.

Экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлар қуйидагиларга бўлинади: қуруқлик(тупроқ, ер ости)нинг ҳолати ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар; атмосфера (ҳаво муҳити) таркиби ва хоссалари ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар; гидросфера ҳолатининг ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар [2].

қуруқлик(тупроқ, ер ости)нинг ҳолати ўзгариши билан боғлиқ вазиятларга ўз навбатида қуйидагилар қиради:

ҳалокатли кўчкилар, фойдали қазилмаларни қазилмоқчилик чоғида ер остига ишлов берилиши ва инсоннинг бошқа

фаолияти натижасида пайдо бўлувчи ер юзасининг ўпирилиши, силжиши;

тупроқ ва ер остининг саноат туфайли келиб чиққан токсикантлар билан ифлосланиши, оғир металлар, нефть маҳсулотлари, шунингдек, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида одамларнинг соғлиғи учун хавф солувчи концентрацияларда қўлланадиган пестицидлар ва бошқа заҳарли химикатлар мавжудлиги.

2. Атмосфера (ҳаво муҳити) таркиби ва хоссалари ўзгариши билан боғлиқ бўлган вазиятлар:

ҳаво муҳитининг қуйидаги ингредиентлар билан экстремал юқори ифлосланиши:

олтингургурт диоксид, диоксид ва азотли оксид, углеродли оксид, диоксин, қурум, чанг ва одамлар соғлиғига хавф солувчи концентрацияларда антропоген тусдаги бошқа зарарли моддалар;

катта қўламда кислотали зоналар ҳосил бўлиши ва кўп миқдорда кислота чиқиндилари ёғилиши;

радиациянинг юқори даражаси.

3. Гидросфера ҳолатининг ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар:

ер юзаси ва ер ости сувларининг саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши оқовалари: нефть маҳсулотлари, одамларнинг заҳарланишига олиб келган ёки олиб келиши мумкин бўлган таркибида оғир металлар, ҳар хил заҳарли химикатлар бор бўлган чиқиндилар ва бошқа зарарли моддалар билан экстремал юқори даражада ифлосланиши;

бинолар, муҳандислик коммуникациялари ва уй-жойларнинг емирилишига олиб келиши мумкин

бўлган ёки олиб келган сизот сувлар даражасининг ошиши;

сув манбалари ва сув олиш жойларининг зарарли моддалар билан ифлосланиши оқибатида ичимлик сувнинг кескин етишмаслиги.

Шундай қилиб, авария қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларни бажаришда ёнғин-қутқарув техникаларига фавқулодда вазиятларнинг бир неча турлари ўз таъсирини кўрсатади. Буларга ёнғин-қутқарув машиналари хавфли геологик ҳодисалар, кўчкилар, ер юзасининг ўпирилиши, силжишлари, сел ва сув тошқинлари шароитида ҳаракатланиши, биологик агентлар – хавфли юқумли касалликлар қўзғатувчилари мавжуд бўлган, кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар ёки радиация тарқалган ҳудудларга кириши ва бу жойдан чиққанда автотехникани тўлиқ тозалаш заруриятлари киради [4].

Бундан ташқари сизот сувларнинг кўтарилиши ёнғин-қутқарув техникаларининг ҳаракатланиши ва сақланишига ўз салбий таъсирини кўрсатса, ҳаво муҳитининг ўзгариши, чанг ва бошқалар двигателнинг ишлашига салбий таъсир кўрсатади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ёнғин-қутқарув машиналарини ишлаб чиқишда ва жиҳозлашда фавқулодда вазиятларнинг ушбу машиналарга таъсирини ҳисобга олиш, фавқулодда вазият шароитида машиналарнинг ҳаракатчанлиги ва манёврлилигини, фавқулодда вазиятларнинг зарарли омилларига чидамлилигини ошириш ва уни зарарли воситалардан тозалаш воситалари билан таъминлаш каби бир қанча

тадбирлар амалга оширилиши лозим
[3].

References:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 17 августдаги «Аҳоли ва ҳудудларни табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида»ги қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998-йил 27-октябрдаги «Техноген, табиий ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларни таснифлаш тўғрисида»ги 455-сонли қарори.
3. Сборник научных трудов АГЗ МЧС РФ. Выпуск № 8 «Проблемы материально-технического и тылового обеспечения мероприятий и сил РСЧС». Новогорск. 1999
4. Тодосейчук С.П., Самойлов К.И., Климачева Н.Г. Рациональный типаж аварийно-спасательных машин в системе МЧС России <https://cyberleninka.ru>.